

ÓKOR

1. Az irodalom kezdetei az írásbeliség előtti korba nyúlnak vissza. Az írást az ember nem az irodalom céljaira találta fel: legrégebb emlékei az i. e. IV. évezredből származnak, de irodalmi művek lejegyzésére csak az i. e. III. évezredben kezdték használni. Úgy tűnik, az irodalomnak nem az írás, hanem a hangzó nyelv az alapvető közege, s a szóbelivé válás hosszú időn keresztül elsőrendű célkitűzése maradt az írott irodalomnak is. Így az irodalom szóbeliségének és írásbeliségének viszonya nem egyszerű ellentétet vagy hirtelen váltást, hanem inkább hosszú egymásmellettséget és fokozatos átmenetet jelent. Az irodalom e két formájának viszonyában legalábbis három korszakot különböztethetünk meg: 1. a tiszta szóbeliség, 2. a túlnyomó szóbeliség – részleges írásbeliség és 3. a túlnyomó írásbeliség – részleges szóbeliség korát. A második korszak messze túlhalad az ókor időhatárain, így az ókori irodalmak alapja és háttere mindvégig az orális költészet marad, amely azonban csak akkor érzékelhető, amikor írottá válik.

1.1. Az ókori irodalmak lezáródását nem lehet egyetlen évszámhoz kötni. Az i. sz. I–V/VI. sz. folyamán négy nagy világirodalmi zóna alakul ki: 1. a mediterrán (görög-római), 2. iráni, 3. indiai, 4. kínai. E zónák területén az V. században (1. zóna), ill. a VII. sz. elején vagy közepe táján olyan mélyreható történeti-társadalmi változások (Római Birodalom felbomlása, az iszlám térhódítása, T'ang-dinasztia, a feudalizmus feltételeinek kialakulása) mennek végbe, amelyek következtében az irodalmak jellege, életformái, az irodalmi nyelvek, sőt a zónák szerkezete és határai is megváltoznak. Így szükségszerűen adódik, hogy az 1. világirodalmi zóna történetét az V. sz. végével, a 2., 3. és 4. zóna jelenségeinek tárgyalását pedig a VII. sz. elejével kell zárunk.

2. Az irodalom őstörténeti korszakának, a tisztán orális költészet korának megragadása és ábrázolása mind módszertani, mind tárgyi szempontból rendkívül bonyolult feladat. E korszak irodalmi alkotásai csak kivételes esetekben maradtak fenn, s legfeljebb a korszak végéről. A romantika korának szemlélete ugyan a népköltészetet valamilyen őseredetű irodalomnak tekintette, s sokan ma is hajlandók az orális költészet lejegyzett alkotásait több ezer éves múltba visszavetíteni. Ez az eljárás azonban bizonyára helytelen. A ma vagy a közelmúltban lejegyzett orális irodalom a lejegyzés korának terméke; műfajai, témái, nyelvi eszközei – ha bizonyos múltra visszatekintenek is – nem egy sokezer év előtti társadalom emlékei, hanem hosszú történeti-társadalmi fejlődés eredményeképpen nyerték el mai alakukat. Így pl. az obi-ugor népköltészet hősi epikája nem nyúlik vissza Jermak koráig, mitikus elbeszélései pedig már buddhista elemeket és bogumil hatásokat is tartalmaznak.

2.1. A világirodalom őstörténeti korszakát tehát más eszközökkel kell rekonstruálnunk. Erre két lehetőség kínálkozik. Az egyik az, hogy megvizsgáljuk a ma vagy a közelmúltban még írásbeliséggel nem rendelkező törzsek, népek orális költészetét, s megkíséreljük tisztázni, hogy a nemzeti társadalom fejlődésének milyen fokán milyen irodalmi életformák, műfajok, költői nyelvi eszközök jönnek létre, s a megállapított különböző fokozatokból egy elméleti fejlődéssort állítunk össze. Ennél többre nem törekedhetünk, s a kezdetekig így sem tudunk eljutni. A totemisztikus nemzeti szervezet legrégebb, elméletileg feltett formájának megjelenését a moustier-i kor (i. e. 50 000 körül) vadászati specializációi és csurungái jelzik. Ez már feltételezi a nyelvi kommunikációs rendszer létezését, s így az orális költészet csíráival is számolhatnánk. Azonban egyetlen olyan orális költészeti terméket sem ismerünk, amely ezt a kort tükrözné.

2.2. Az irodalom őstörténetének az a szakasza, amelynek rekonstruálására az ethnológiai kutatások támpontot nyújtanak, három korszakra bontható. Az első korszak a másodlagos totemisztikus (a totemet már tabunak tekintő) vadász nemzetségek korát öleli fel (i. e.? – kb. i. e. 8000). Ebben az orális költészetnek már bizonyos formáit, esetleg műfajait is megfigyelhetjük, azonban az újkori irodalom és irodalmi élet kategóriáinak keretében igen nehéz, ha nem teljesen lehetetlen ezeket jellemezni. E közösségek életében a „költészet”, „vallás(kultusz)” és „tudomány” még eléggé differenciálatlan egységben jelenik meg, s az orális költészet keretébe sorolható nyelvi alkotások rendszerint közvetlen társadalmi funkciót töltenek be. A régebbi gyűjtések nehézségei és pontatlanságai (a költészeti termékeket funkciójukból kiszakítva, többnyire közvetítő nyelv segítségével jegyezték le) következtében nehéz határozottan állítani, de úgy tűnik, hogy e korszakban még sem próza és vers, sem vers és dal, ill. dallam különbségei nem alakultak ki. A költői nyelvet a köznapi beszédől elsősorban bizonyos hangtani sajátosságok (hangerő, hangmagasság, ill. hanglejtés, hangismétlés) különböztethették meg. Így a költészet műfajait nem formájuk, nem is témájuk, hanem elsősorban társadalmi funkciójuk különböztette meg egymástól. Ezért áll az ethnológiai kutatás rendszerint tanácsatosan az e fokon álló törzsek orális költészeti termékeinek műfaji meghatározásával szemben, s általános hiba, hogy a műfajok újkori, formai sajátosságokon alapuló elméletét igyekeznek alkalmazni az orális költészet kezdeteire is.

2.3. Valószínűleg fel lehet tenni a korban a „mítosz”, a „dráma”, és a „dal” létezését, azonban mindhárom műfaj különbözött ókori utódjától. A „mítosz” a környező világ és a közösség jelenségeinek „történeti” magyarázatát szolgálta, részben a vallásos kultuszban, részben az avatásra való előkészítésben. A „dráma” lényegében mágikus szertartás, kultikus utánpótlás volt, amelyet rendszerint szöveg kísért, s ez azonos lehetett egy „mítosz”-szal. A „dal”-nak két változata tehető fel: közösségi kultikus énekek és egyéni (főleg „szerelemi”) dalok. Az utóbbiak kivételével a továbbadás és a fenntartás igénye már megfigyelhető. Ezekre a költői alkotásokra nem érvényes Paul Valéry megállapítása: „A vers célja egyfajta folyamatos gyönyörűség”, az esztétikum mint önálló kategória még nem alakult ki, de minden költői műfaj terméke maximálisan törekszik nyelvi és mozgáseszközeivel a közösség megragadására.

2.4. A második korszak a kapás földművelést és kisállattenyésztést folytató nemzetségek kora (kb. i. e. 8000–i. e. 4000). A közösségek megnövekedése, a társadalmi élet gazdagodása – a nemzetségfők, törzsfők kezdődő kiemelkedése, az új találmányok –

hatást gyakoroltak az orális költészet fejlődésére mind a műfajok, mind a tematika tekintetében. Megnőtt a közösségi kultikus énekek jelentősége, a „drámá”-ban megerősödött a szöveg szerepe, a mítoszban megjelent a kultúrhérosz alakja. Ennek következtében a műfajok jellege, egymáshoz való viszonya megváltozott. Az egyéni (főleg szerelmi) dalok háttérbe szorultak, viszont megjelent a csatadal, majd a nemzetségek összecsapásaiban kiemelkedő „hérosz”-ok egyéni hősdala. Feltűnt a párbeszéd mint dal-forma, s egyáltalán a költői nyelv és eszközeinek fejlődése nagy lépéseket tett előre.

E fejlődés hátterében a nemzetségi társadalom átalakulása, kezdődő differenciálódása, a nemzetségi arisztokrácia formálódása áll, amelynek fontos volt az eszméit tükröző orális költészet termékeinek megőrzése és fenntartása. Ez elősegítette a költői nyelvnek a köznapi nyelvtől való elkülönülését, a költői nyelv eszközeinek gazdagodását és az új formakincs állandósulását.

2.5. A harmadik korszak (kb. i. e. 4000–i. e. 2000) az ekés földművelés és nagyállattartás elterjedésével kezdődik, s több területen hamarosan bekövetkezik a nemzetségi társadalom felbomlása s a nemzetségi-rendi vagy osztálytársadalom kialakulása. A legfejlettebb közösségekben, amelyek központilag irányított begyűjtéses gazdálkodást folytattak, a korszak elején megjelent a piktografikus írás a gazdaság és adminisztráció céljaira. Az irodalmi élet különböző rétegekre tagozódott. A törzsfők, majd királyok környezetében az egyéni hősi dal hősi epikává fejlődött, a „dráma” bonyolult szertartásokká alakult, s a közösségi kultikus dalokból és mítoszokból az isteneket dicsőítő himnuszköltészet fejlődött. Az orális költészetnek ezek az új formái a királyi hatalom (sokszor szakrális királyság) és a harcos arisztokrácia ideológiáját tükrözik. A költői nyelv magas fejlettséget ér el és egysége műfaji vonatkozásban felbomlik. A társadalmi munkamegosztás fejlődésével megjelennek az énekes rendek, amelyek az arisztokrácia, a törzsfők és királyok szolgálatában állnak. Az epika és a himnuszköltészet művelése kezükbe kerül, a papi rend a „drámá”-val kapcsolatos varázsénekeket őrzi meg, míg a köznépi körében az egyéni dal és mítosz régibb műfajai mellett megjelenik a munkadal és a funkcióját veszített mítoszból keletkező mese és monda. Ezzel széles vonalon bekövetkezik az orális költészet műfajainak átértékelése, anyaguk más célokra történő felhasználása. A „magas” költészet (epika, himnuszköltészet) művelői körében kialakul az irodalmi hagyomány megőrzésére való tudatos törekvés és egy bizonyos esztétikai értékrend. Így az orális költészet utolsó korszaka megteremtí az írott irodalomhoz vezető további fejlődés feltételeit.

3. Az irodalom őstörténetének rekonstruálására a nyelvtudomány is nyújt bizonyos lehetőséget. Az i. e. nyelvek régi irodalmi emlékeinek összehasonlító nyelvészeti vizsgálata ugyanis részben lehetővé teszi az i. e. orális költészet terminológiájának, műfajainak és költői nyelvének rekonstruálását. Ennek alapján megállapítható, hogy az i. e. törzsek közül a görögök és az indo-irániak az i. e. V. évezredben már fejlett költői nyelvvvel rendelkeztek, s ennek eszközeit az írásbeliség korszakáig meg is őrizték. A munkamegosztás fejlődésével párhuzamosan kialakult az énekes rend, az énekest a kézművesek közé sorolták, s előadásukat is a kézművesség terminológiájával nevezték meg: az éneket „szótték”, „varrták”, „ácsolták”. A legnagyobb szerepet a hősi epika játszotta, mellette kimutatható a himnuszköltészet és a varázsének. Létrejött a hexameter ősenek tekintethető epikus versmérték, ugyanígy kifejlődtek már a himnuszköltészet metrikus formái is, amelyeket a varázsénekek is követtek. Külön prózai költői nyelv létezését nem lehet feltenni, s hiányoznak a támpontok az énekes vagy a papi rend által nem művelt

műfajokra is. Nyilvánvalóan csak a törzsi arisztokrácia, a papság és a király környezetében értékelt műfajoknak volt az írott irodalom korszakáig terjedő kontinuitása.

4. Az írás felhasználása az irodalom céljaira az ókor népeinél különböző időben kezdődik. Mezopotámiában ez az esemény az i. e. III. évezred közepe táján mehetett végbe Sumer területén. Az i. e. III. évezred folyamán itt városállamok jöttek létre, amelyek élén szakrális királyok álltak. A városállam területének nagy része vagy egésze templomi gazdaság volt, amely a város főistensége tulajdonának számított, a király is az ő helytartója volt. A termelés megszervezéséről kiterjedt hivatalnokapparátus, ideológiai alátámasztásáról a papi rend gondoskodott. Egészben véve az ázsiai termelőmód formációjának egy sajátos változata áll előttünk. A társadalmi fejlődésnek megfelelően az irodalom fő életformája a szentélyekhez és a szakrális király személyéhez kapcsolódó költészet volt. Ennek keretében számos műfaj alakult ki, amelyeket most már a társadalmi életben játszott speciális funkciójukon kívül formai sajátosságaik vagy témájuk is megkülönböztet egymástól.

4.1. A költészet vezető eszméje az istenek és az isten- király hatalmának, tetteinek, kegyességének dicsőítése. Ezért a legfontosabb műfajok az istenhimnuszok és a királyhimnuszok. Az utóbbiak első személyű változata nyilván az egyéni hősi dalra megy vissza; később harmadik személyű himnusszá fejlődött. A királyhimnuszok e két típusának megfelelői az istenhimnuszok közt is megtalálhatók, s ez arra mutat, hogy a kettő azonos eredetű, azonban az utóbbiakban nagyobb szerepet játszik a mitikus téma. A szakrális királyság fokozatos háttérbe szorulását és a „hérosz-király” alakjának előtérbe lépését a társadalomban és az irodalomban tükrözi a Gilgamešről (i. e. 2600 körül Uruk királya) szóló epikus ciklus és egyáltalán a hősi epika műfaja, amelyet számos formai és tematikai szál kapcsol mind a királyhimnuszokhoz, mind pedig az istenhimnuszokhoz.

4.2. A király, a papság és az uralkodó osztály számára az ideológiájukat tükröző irodalmi művek megőrzése fontossá vált, ezért az írnokok ezeket lejegyezték, s rendszeressé tették tanulmányozásukat az *Édubba*-ban („Táblák háza”), a sumer írnok-iskolában. A régi orális költészet korábbi műfajai háttérbe szorultak vagy a kultikus költészet keretében folytatódtak. Ilyenek az istenek szerelmi dalai, amelyeket a *hieros gamos* szertartásánál énekeltek, s amelyek az egyéni szerelmi dalok kultikus szférába emelt folytatását jelentik. Az egyéni dal profán irodalmi továbbfejlesztését láthatjuk az írnoktörténetekben, míg a varázsdalok és ráolvasások az orális költészet régi mágikus műfajait folytatják. Az *Édubba* körében megindul a „tudományos” műfajok elkülönülése az „irodalmi”-aktól. Történeti feljegyzések, királylisták keletkeznek, s megszületik – költői nyelven – az első földművelési „kézikönyv”, a sumer „Georgica”. Megjelenik a tanító költészet és a vetélkedő dialógus műfaja. A magas irodalomtól sok tekintetben eltérő, népi szemléletet tükröznek a „közmondások” – ez valójában gnómikus költészet – és a szimbolikus értelmű rövid állattörténetek, amelyeknek a beavatási szertartások állatmítoszai csak távoli ősei, de amelyek már nem is igazi állatmesék, hanem emberi történetek állatálarc mögé rejtve s a kisember kritikáját juttatva kifejezésre a társadalom fonákjaival szemben.

5. A sumer irodalomhoz szervesen kapcsolódik a babiloni irodalom kialakulása és fejlődése. Az Agade-i dinasztia (i. e. 2350–i. e. 2150) megeremtetette az első akkad államot, és nagy politikai egységbe foglalta egész Mezopotámiát. A hódítások következtében a társadalom szerkezete és a földtulajdonviszonyok bonyolultabbá válnak. Kialakul a

„királyi föld”, „szent föld” és „városi föld” kategóriája. Az akkadok átvették a šumer ékirást, s ezzel együtt megindult a šumer irodalom hatása is rájuk. Ez azonban csak az óbabiloni dinasztia alatt (i. e. 1830–1530) teljesedett ki.

5.1. Az i. e. II. évezred elején a šumer mint beszélt nyelv kihalt, s a šumerek nyelvileg beolvadtak az akkadokba, ezzel párhuzamosan azonban irodalmi műfajaik és alkotásaik elterjedtek Akkad területén is. Az új sémi uralkodó osztálynak társadalmi életformái számára és eszméi kifejezésére szüksége volt a šumer irodalomra, ezért egyrészt írnok-iskoláik megőrizték, másolták és tanulmányozták annak termékeit, másrészt pedig az ó-babiloni korban a šumer irodalom csaknem minden fontosabb alkotását lefordították vagy korszerűen átdolgozták akkad nyelvre. Az ó-babiloni állam és társadalom szerkezete azonban fejlettebb volt, mint a šumeré, ezért a šumer irodalom műfajainak és alkotásainak eszmei tartalma és társadalmi funkciója többnyire lényegesen módosult.

5.2. Jól megfigyelhető ez a Gilgameš-eposz esetében. A Gilgamešről szóló šumer epikus ciklusból az óbabiloni korban írta meg egy nagy költőgyéniség az óbabiloni Gilgameš-eposzt, a világirodalom első nagyeposzá, amelyben háttérbe szorult mind a szakrális, mind a „hérosz”-király eszméje, s előtérbe lép az „alkotó”-király alakja, aki a halhatatlanság keresése közben az emberi munka, az emberi alkotás el nem múló értékét ismeri fel. Az óbabiloni irodalomban megtaláljuk a šumer irodalom valamennyi műfaját, mellettük azonban az irodalom új ágait is megfigyelhetjük, mint a szertartás-irodalmat és a kultuszról függetlenné váló kozmogóniákat.

Az óbabiloni irodalom jelentős hatást gyakorolt a szomszédos népek irodalmi fejlődésére, s így a II. évezred folyamán, az i. e. XVI. századtól kezdve Elő-Ázsiában létrejön az ókori irodalom történetének első világirodalmi zónája.

6. Ebbe az elő-ázsiai világirodalmi zónába sorolható az ó-babilonin kívül a hettita, hurrita, ugariti s általában a föníciai irodalom. A zóna összefüggését nem vagy nem elsősorban az óbabiloni, majd a kasszita királyság politikai befolyása és kiterjedése biztosította, hanem az ókori Elő-Ázsia népeinek sok tekintetben hasonló társadalmi-gazdasági fejlődése e korban, amely általában az ázsiai termelőmód különböző fejlődési fokait és változatait képviselte. Minél közelebb állt egy nép társadalmi szerkezet tekintetében a babiloniaiakhoz, annál nagyobb mértékben történt meg a babiloni irodalom befogadása.

6.1. A hettitáknál a babiloni irodalom számos alkotása eredeti nyelven is ismert volt: így a Gilgameš-eposz, a Šarrukēnu – Narāmsīn-monda és a tudományos irodalom sok terméke. Ezeket azonban hettitára is átültették. A Gilgameš-eposzt a hurriták is lefordították saját nyelvükre. Úgy látszik, az eposz eszmei mondanivalója megfelelt a hettita és hurrita uralkodók és arisztokrácia igényeinek, saját hősi eposz alkotására nem tettek kísérletet. Viszont a hurriták saját theogóniai (kultikus?) epikát teremtettek („Királyság az égből”, Kumarbi-eposz), amelyet a hettiták is átvettek és lefordítottak, s amelynek hatása alatt jött létre a babiloni teremtés-eposz (*Epnuma eliš*). Ez jól szemlélteti, hogy az ókori Elő-Ázsia népei között az irodalmi hatás, az irodalmi művek befogadása és ösztönző hatása e korban kölcsönös, bonyolult folyamat volt.

6.2. A hettitáknak a babiloniból és hurriból fordított hősi és kultikus eposzain kívül volt proto-hatti eredetű kultikus epikája is („Az égből leesett hold”, Illuyankaš-mítosz, Telipinuš-mítoszok). Ezek egy részét átvették a föníciaiak is, s tőlük az később a görögökhöz is eljutott. Ezzel szemben a Kumarbi-eposzt a görögök az i. e. I. évezredben

közvetlenül a hettitáktól vették át. A jórészt proto-hatti eredetű gazdag szertartás-irodalmon kívül fontos szerepet játszottak a hettiták saját irodalmi alkotásai: a hősi eposz funkcióját bizonyos mértékben betöltő királyi évkönyvek, amelyeknek műfaja széles körű ösztönző hatást gyakorolt Elő-Ázsiában, s később az asszír királyi évkönyvek és az urartui királyok évkönyvei folytatják ezt a sajátos heroikus szemléletű műfajt.

6.3. Ugyanakkor a hettita irodalom is kapott főniciai-kánaáni ösztönzéseket („El-kuniriša és Ašerta” kultikus eposz), másrészt pedig az ugariti kultikus irodalomra is gyakorolt hatást. Utóbbi azonban sajátos függetlenséggel különül el az érintkezések ellenére is a többi elő-ázsiai irodalomtól: gazdag, ősi vonásokat őrző kultikus epikája (a Ba'al és Anat-ciklus, az Aqhat-eposz) és archaikus hősi eposza (Keret-eposz) az ugariti társadalom önálló alkotásának látszik. Az ugariti epika hatást gyakorolt az óegyiptomi irodalomra is, amely ezáltal az i. e. II. évezred második felében kapcsolatba került az elő-ázsiai világirodalmi zónával.

7. Az óegyiptomi irodalom korábban, az Ó-Birodalom és a Közép-Birodalom korában az elő-ázsiai irodalmaktól elkülönülten élte a maga életét. Az egyiptomi írásbeliség az i. e. III. évezred elején alakult ki, és a piramisszövegek már az irodalom céljaira való használatát tanúsítják. Az Ó-Birodalom (i. e. 2850–i. e. 2052) irodalmi élete az isten-király fáraó udvarában és a szentélyekben összpontosult. Az írott irodalom életformája is bizonyára orális volt, de az ó-Birodalom társadalmának osztálykülönbségei rendkívül erősek, s így a népi, tisztán orális irodalom nyilván külön életet élt, kapcsolatát az írott irodalommal nem lehet kimutatni. Az irodalom vezető eszméje az isten-király túlvilági (tehát isteni) létének és az istenvilágnak a magasztalása. Így az irodalom termékei: a piramisszövegek, a teremtésmítosz, a Memphis-i teológia stb. – mind a vallásos kultusz szolgálatában állnak, amelynek rendjét a szertartás-irodalom írásban rögzítette. A vallásos szférával állnak kapcsolatban a ráolvasások és az átokformulák is, míg a dinasztikus történetnemeslélet megjelenéséről a dinasztiai szerinti királylisták (Palermói kő) megjelenése tanúskodik.

7.1. A Közép-Birodalom (i. e. 2052–i. e. 1778) társadalmi szemlélete jelentősen eltér az Ó-birodalométól. A teokratikus királyság szigorú osztálykülönbségei enyhültek. A király már csak „isten fia”, s a vallásos ideológia keretében megszületett az a gondolat, hogy isten az embereknek egyforma lehetőségeket biztosított a teremtésnél. A társadalmi szemlélet kiszélesedésének megfelelően megszűnik az irodalom teocentrikus koncentrált-sága. A kultuszban szerepet játszó teremtésmítosz és vallásos dráma mellett új műfajok jelennek meg: a tanítómese, a novella, az egyéni hősi dal, a *res gestae*, a királytűkrök és próféciák, amelyek az irodalom társadalmi horizontjának szélesedését és olykor az orális költészet hatását mutatják.

7.2. Az Új-Birodalom idején (i. e. 1610–i. e. 715) az egyiptomi irodalom kapcsolatba került az elő-ázsiai világirodalmi zónával. Az „isten-király” fáraók helyét „hérosz-király” fáraók foglalják el, akik meghódították Szíriát és Palesztínát. Elő-Ázsia és Egyiptom kultúrája szorosabb kapcsolatba került egymással. Ennek során az egyiptomiak az ugariti vallásos irodalom alkotásait is megismerték és lefordították („Astarte és a tenger adója”).

Fontosabb ennél, hogy az egyiptomi társadalom rétegződése bonyolultabbá s az irodalmi élet ezáltal gazdagabbá vált. Az újonnan felemelkedő rétegek népi nyelvéből új irodalmi nyelv keletkezett. A kultikus irodalom is gazdagodott (kozmogóniák, szertartás-

szövegek), s különösen nagy szerepet játszott a himnuszköltészet, amelynek több műfaja fejlődött (istenhimnuszok, „Aton-himnusz”, királyi győzelmi himnuszok, felavatási himnuszok). Megjelent a tanító irodalom (Hó-dedef intelmei), s az elbeszélő irodalom (novella, „kalandregény”) virágkorát élte. A „hérosz-király”-ok udvarának kedvelt műfaja volt az első vagy harmadik személyű királyi *res gestae* és a királyi *annales*, amelynek hangvétele olykor a hősi epikát idézi. A dalköltészet műfajai (királyi hárfás dal, szerelmi dalok, munkásdalok) magukban is tükrözik az irodalmi műveltség és irodalmi életformák társadalmi megoszlását, az irodalmi élet kiszélesedését, valamint azokat a gazdag ösztönzéseket, amelyeket az irodalom az orális költészettől e korszakban kapott.

8. Az új-asszír és új-babiloni korban (i. e. 745–i. e. 539) a társadalmi struktúra bonyolultabbá válása az irodalom műfajainak további differenciálódását, irodalom és tudomány további távolodását vonta maga után. E korszakban már külön tudományos irodalomról (földmérés, orvostudomány, csillagászat, törvénykönyv stb.) beszélhetünk. A szóbeliség továbbra is bizonyára szerepet játszik az irodalom életformájában, de egyébként a magas irodalom mögött az alsóbb néprétegek orális költészete eltűnik szemünk elől. E korban az utóbbiból új irodalmi műfajok már nem keletkeznek, s csak egyik-másik műfajban érezni népi ízt: vetélkedő dialógus, tanító mese („Lúdas Matyi-történet”), közmondások.

Az új-asszír és új-babiloni irodalomban továbbélnék – sokszor új megfogalmazásban – az ó-babiloni irodalom alkotásai is mint a történeti tudat és a műveltség szerves alkotó elemei. A Gilgameš-eposznak új változata keletkezett ekkor, amely sok tekintetben elmélyíti és a kor szemléletéhez közelebb hozza a hérosz-király eszméjét. A történeti múlt tudatának fontosságát tükrözik a királyi *res gestae*-k, királylisták és krónikák is. Az új-asszír és új-babiloni irodalom hatása is messze kisugárzik, s e mellett az asszír politikai hatalom kiterjedése is elősegíti egy újabb elő-ázsiai világirodalmi zóna kialakulását, amelybe a késő-hettita, az urartui, föníciai, ó-héber és arameus irodalom is beletartozott, s amellyel kapcsolatban állott az ó-görög irodalom is.

8.1. Az új-asszír–új-babiloni világirodalmi zónában különálló helyet foglalt el az ó-héber irodalom. A babiloni fogság után végleges formát nyert régibb irodalom az egykori orális költészet gazdag hagyományait is magába foglalta. Különösen gazdag a dal hagyománya, amely számos egyéb műfaj mellett az ősi hősi dal emlékeit is megőrizte. Jól megfigyelhetők a kánaáni és mezopotámiai irodalmi (részben bizonyára az orális költészetből kiinduló) ösztönzések, s világos az új-babiloni krónikairrodalom műfaji hatása. Azonban az óhéber irodalom igen korán a papi rend kezébe került, amely minden műfajt végül is egy *historia sacra* részévé formált át. Így lett a hősi epikus anyagból (*sepaerhay-yášár* „A hősök könyve”) végül Jahveh háborúinak könyve (*sepaer milhámöt Yahwaeh* „Yahveh háborúinak könyve”).

9. Az i. e. VI. században az Ó-Perzsa Birodalom az ókori kelet országait Közép-Ázsiától Asszuánig s az Indus folyótól a Bosporosig politikai-társadalmi-gazdasági egységbe fogta össze. Így lehetőség nyílt egy hatalmas kiterjedésű világirodalmi zóna kialakulására. Ez a lehetőség azonban csak részben vált valósággá, mert az óperzsa uralom alá került ókori keleti országokban az irodalom életformája alapvető változáson ment keresztül. A királyi udvarokban virágzó irodalom és annak orális élete megszűnt. Így műfajok egész sora vesztette el közvetlen társadalmi funkcióját és vált egy egyre szűkülő réteg közösségitörténeti tudatának hordozójává. A szentélyek és a papság elszegényedése a kultikus

műfajok lehanyaglásához is vezetett. Így lényegében az írások-iskolák és egyes kultikus központok tartották még fenn egy ideig a régi irodalmat, amely azonban kapcsolatát az orális költészettel és a szélesebb néprétegekkel elvesztette.

Az óiráni irodalom nem tudta egyenértékű alkotásokkal helyettesíteni és pótolni az ókori keleti irodalmak korábbi nagy alkotásait, s így a hatalmas kiterjedésű világirodalmi zóna egysége csak alacsonyabb szinten valósulhatott meg. A médek és perzsák írásbeliségüket csak az i. e. VI. században teremtették meg, azonban ezt csak igen kis területen és csak csekély mértékben használták fel irodalmi célokra. Így e korban az óiráni irodalom lényegében véve orális volt.

9.1. A régi irániaknak gazdag orális költészetük volt: hősi epika (főleg egyéni hősi dal), kultikus himnuszok, dalok (kozmogóniák, mítoszok, imák). A királyi udvarban, a helytartók és főurak palotáiban ez az orális költészet az Óperzsa Birodalomban tovább virágzott és megőrizte kapcsolatát az iráni társadalom szélesebb rétegeivel is, azonban a birodalom többi népeinek irodalmára alig gyakorolt hatást. A zoroasztrizmus kialakulásával a papi rend a kultikus költészet alkotásait és a szertartási irodalmat fokozatosan kanonizálta és mint Zaratústra kinyilatkoztatását írásban rögzítette.

9.2. Nagy jelentősége volt világirodalmi szempontból azoknak az új műfajoknak, amelyek az Óperzsa Birodalom új uralkodó osztályának szemléletét tükrözték és ideológiai igényeit elégítették ki. Ezek közé tartozott az első személyű királyi *res gestae*, amely az óiráni egyéni hősi dalt emelte irodalmi műfajjá. Ezt lefordították a Birodalom fontosabb nyelveire, és minden tartományba, minden fontosabb központba eljuttatták: ezzel első ízben valósult meg egy világméretű irodalmi kommunikáció. Elő-ázsiai ösztönzéssel létrejött az óperzsa királytükör műfaja, de a legszélesebb körű népszerűségnek az óperzsa novella örvendett, amely meggyökerezett a birodalom területén kívül is, az ógörög irodalomban.

9.3. Az i. e. VI. sz. második felének viharos eseményei, amelyek gyors egymásutánban a Méd, a Lyd, az Új-Babiloni és az Egyiptomi (Sais-i) királyság bukásához s a gigantikus méretű Óperzsa Birodalom megalakulásához vezettek, mély hatást gyakoroltak a történeti tudat formálódására s annak irodalmi tükröződésére. A történelem irodalmi témává vált, megszületett a történeti novella és a történeti kalandregény műfaja, széles körűen elterjedt és fontos ösztönzéseket adott a görög történeti novella, történetírás és a görög történeti regény indulásának.

Az Óperzsa Birodalom kereteinek világirodalmi zónájában terjedt el és vált nyelvet és népeket összekötő kommunikációs eszközzé, a történelem első *lingua francajává*, az arameus írásbeliség, amelynek legfontosabb irodalmi műfaja ugyancsak a történeti novella és a kalandregény (Ahiqar-regény, Daniel-történetek, zsidó-perzsa novellák) és a gnómikus költészet (Ahiqar mondásai).

9.4. Az óiráni vallásos-kultikus irodalom széles körben érezte ideológiai hatását: elterjedt a messiás-hit és a dualisztikus világszemlélet és az óiráni próféciairrodalom. E műfajok s az óperzsa novella hatása alól a sok tekintetben külön utakon járó óhéber irodalom s az egyiptomi démotikus irodalom sem tudta kivonni magát.

Ugyanakkor azonban a királyi *res gestae* és a királytükör kivételével az ó-perzsa irodalom alapvető életformája az orális költészet maradt, s ennek következtében alkotásai csak a világirodalmi zóna más irodalmaira gyakorolt hatásukban foghatók meg számunkra. Ezenkívül az orális műfajok előtérbe kerülése a társadalmi és irodalmi élet központjaiban

a régi közel-keleti írásbeliségek háttérbe szorulását, később kivészését vonta maga után, s ezzel végső soron együtt járt a régi irodalmi nyelvek és irodalmak pusztulása is. Ami ezekből tovább élt, azt a hellenisztikus korban más nyelvek, más írásbeliségek (görög, arameus, démotikus) közvetítették az utókornak.

10. Amikor a görög irodalom az i. e. VIII. században kapcsolatba került az elő-ázsiai világirodalmi zónával, még lényegében véve az orális költészet korszakában élt. Igaz ugyan, hogy már a mykenei kor ismerte a lineáris-B írásbeliséget, azonban egyelőre semmi nyoma sincs annak, hogy ezt az irodalom céljaira is használták volna. Minthogy a mykenei kor uralkodócsaládjai részben keleti eredetűek voltak és kapcsolatban álltak a hetitákkal és Elő-Ázsia más területeivel, az sem lehetetlen, hogy már a II. évezredben is volt valamilyen kapcsolat a görög királyi udvarok irodalmi élete és az elő-ázsiai világirodalmi zóna között.

Lényegesebb azonban, hogy a görögök az orális költészet távoli múltba nyúló hagyományával rendelkeztek mind a mykenei korban, mind az i. e. VIII. században, amikor a föníciai írás átvételével második írásbeliségüket létrehozták. E hagyomány két műfajt, a hősi epikát és a kultikus költészetet foglalta magába és egy fejlett költői nyelv sajátos formakincsét. A két nagy műfaj már formailag is elkülönült egymástól; mind az eposz, mind a kultikus műfajok saját versritmussal rendelkeztek, amelyeket indo-iráni összefüggéseik alapján bizonyára több ezer éves múltba vezethetünk vissza.

10.1. A hősi eposz és a kultikus költészet kontinuitása arra mutat, hogy már az orális költészet életformája is régóta megosztott volt. A mykenei, pylosi, thebai, athéni királyi várak urainak udvarában az orális költészetnek nyilván csak ezeket a műfajait művelték. Amikor a dór vándorlás a mykenei kor királyságainak állami szervezetét felbomlasztotta, a kivándorló uralkodó osztály magával vitte az epikus és kultikus költészet hagyományait, s a VIII. században, a lehanyatló királyság korában, a trójai háború epikus hagyományainak Homeros és más költők nagy eposzokban (Achilleis, Kypria, Ilias, Odysseia stb.) adtak maradandó művészi formát. Az Ilias és az Odysseia a görög orális költészet hősi epikájának csúcspontját s egyben lezárását jelenti.

Míg az Ilias a hőroikus királyság és arisztokrácia értékrendjét és életszemléletét juttatja kifejezésre, addig az Odysseia már ennek válságát tükrözi, s a görög kolonizáció korszakának „sok ember városait” látó, talán kis-ázsiai eredetű új kalandorhős típusát állítja előtérbe. Bár a görög városállamok sem Kis-Ázsiában, ahol az eposzok keletkeztek, sem egyebütt nem alkottak egyetlen politikai egységet, az eposzok hőseiben és történetükben minden görög polis arisztokráciája saját eszméire ismert. Így az eposzok úgyszólván az egész görög nyelvterületen befogadásra találtak és költői nyelvük, stílusuk és formájuk általános érvényű irodalmi normává vált. S amikor a görög polisokban az arisztokrácia uralmát a tyrannis, majd a demokrácia váltotta fel, s az irodalomban most már a demokratikus polis polgárainak egyéni és közösségi életproblémái jutottak kifejezésre, az eposz költői eszközei minden új műfaj nyelvi formájára mély hatást gyakoroltak.

10.2. Jól megfigyelhető ez az egyéni és közösségi dalformák kialakulásában. A líra részint az epikus versformát, részint a kultikus költészet ritmusformáit veszi mintául. Ahogy a polisok közül egyesek, mint Athén, Miletos, Thebai stb. jelentős hatalmi központokká válnak, úgy élénkül meg irodalmi életük, sorra fejlődnek ki a különböző irodalmi műfajok helyi vagy távolabbi orális előzményekből, mint az elégia, a iambikus költészet, az aiol líra, a kardal, a tragédia, a komédia, és érnek el magas művészi fokra. Az

epikus nyelv hatása alatt indul meg a prózairodalom, a novella, a görög–perzsa novellák, majd a történetírás és a történeti regény is. A polis közéleti szükségletei magas fokra emelik a retorikát. A közösségi élet jellegzetes prózai műfajként megszületik a dialógus. Az irodalom eszmei síkján a korábbi arisztokratikus-héroikus társadalom helyett most a rabszolgatartó polis-társadalom problémái jelennek meg. A nemzeti szervezeti felbomlásával előtérbe lép a költői-írói egyéniség, megszületik a „költő” fogalma (*poietes*), s végleg elkülönül az „énekes”-étől (*aoidos*). Bár az irodalmi alkotásokat írásban rögzítik, az irodalom életformája – különösen a közösségi műfajoké – nagyrészt orális marad.

10.3. A IV. században, a városállam válságának korában, az irodalmi élet polis-központú formája hanyatlásnak indul. Nagyobb városállam-szövetségek jönnek létre, az egyes polis megszűnik a „világ” központja lenni. Jól tükrözi ezt a fejlődést az új komédia, amelyben a polis-közösségi élet aktualitásainak helyét az általános emberi foglalja el.

Döntő változást hoz a görög irodalom életformájában Nagy Sándor keleti hadjárata, amelynek következtében a görögség közvetlen részévé válik az ókori közel-keleti világ-irodalmi zónának, amellyel már évszázadok óta kapcsolatban állott, s amelyet most magasabb szinten újjáformál. A görög irodalom ismeretét a görög kolóniák elviszik Indiába, Közép-Ázsiába, Iránba, Mezopotámiába, Egyiptomba. A görög nyelvjárások helyét a görög köznyelv, a *koiné* foglalja el, amely világnnyelv s ezzel párhuzamosan a görög irodalom világirodalomná válik. Ugyanakkor azonban az irodalom polis-központú életformája megszűnik. Nagy kiterjedésű hellenisztikus államok alakulnak, s az irodalmi élet ezeknek központjaiba összpontosul. Az irodalom fő életformája a királyi udvari irodalom lesz, amelyben a régiebb műfajok: epika, elégia, himnusz, epigramma új funkciókat és új formákat nyernek.

10.4. A hellenisztikus kor irodalmi műveltsége megosztott. Az olvasás első ízben válik a nagy művelődési (könyvtár-) központokban az irodalom fő életformájává. A királyi udvarok irodalmi élete jelentősen eltávolodik a félreeső vidékek népi orális költészetétől. Az irodalom eszmei mondanivalója részben a királyi udvar és az ahhoz közelálló társadalmi réteg szellemi igényeit elégíti ki, de tükröződik benne a hellenisztikus társadalom számos problémája s a rabszolgatartó gazdálkodás kezdődő válsága is. A bonyolult és raffinált hellenisztikus társadalom problémáitól a költészet az egyszerű, vidéki élet felé fordul, s új műfajként vezeti be a pásztordalt, amelynek még nyelvjárását is utánozza a nyelvjárásokat egyébként felszámoló *koiné* korában.

10.5. A héroikus kor és a polis-társadalom korábbi irodalma mint a görögség történeti tudatának eszmei kifejezője továbbra is az irodalmi élet fontos tényezője marad. Az irodalom történeti szemlélete létrehozta a filológiát, összehasonlító eszmei és formai vizsgálata pedig az esztétikát. Platon és Aristoteles után minden filozófiai iskola kidolgozza a maga esztétikáját, az irodalomban ennek megfelelően különböző művészeti áramlatok jutnak érvényre.

10.6. A görög irodalom a hellenisztikus világirodalmi zónán belül számos ösztönzést adott az ind, a mezopotámiai, a héber és az egyiptomi irodalomnak. Ugyanakkor ezek is hatást gyakoroltak rá: számos művet, többek közt az egész óhéber irodalmat lefordították görögre (Septuaginta). Elterjed a görögül író, saját irodalmát vagy annak eszméit közvetítő idegen anyanyelvű író típusa. Új műfajok honosodnak meg keleti hatásra: királyi *res gestae*, aretalógia, kalandregény. A hellenisztikus görög irodalom ösztönző hatása túllépi a

hellenisztikus államok határait, s az i. e. III. századtól kezdve egyre nagyobb mértékben érvényesül Itáliában, a latin irodalomban is.

11. Amikor Nagy Sándor India ÉNy-i részét meghódította, az óind irodalom már ezeréves múltra tekintett vissza. Az óind irodalom költői eszközeinek, ritmusformáinak, témáinak számos eleme a görögökkel és irániakkal egykor fennállott östörténeti kapcsolatok idejébe (i. e. 5000 körül) nyúlik vissza. Az i. e. II. évezred közepe táján, az Indiába való bevándorlás idején, már számos műfajjal rendelkező orális költészet virágzott, amelynek alkotásait a törzsi-rendi társadalomban az énekes rend, később az osztálytársadalomban a papi rend kanonizálta és őrizte meg. A legfontosabb műfaj az isteneket dicsőítő himnusz, amely bizonyos mértékben hősi dal is. Az Indráról, a „Hős”-ről, az istenek királyáról szóló himnuszok eszei mondanivalója a királyok és a harcos arisztokrácia értékrendjét és életszemléletét tükrözte, Indra tettei saját harci tetteik mitikus mintaképét jelentették számukra. Így e himnuszok kultikus funkciójukon kívül a hősi dal szerepét is betölthették.

Mellettük megjelenik a varázsdal, a dráma, a dialógus, a szertartásénekek, ráolvasás, sirató műfaja is. A *Veda* összefoglaló névvel elnevezett irodalom későbbi alkotásai a maguk ellentmondásaiban tükrözik az óind társadalom fejlődését, s eszei tartalmuk a dialektikus gondolkodás és a materializmus csiráit is magába foglalja. A vedikus irodalom sajátos vonása, hogy kanonizálása és szövegszerű rögzítése már jóval az írásbeliség megjelenése előtt megtörténik.

11.1. Az óind költői nyelv már a vedikus korban elkülönült a beszélt nyelvtől, s a kettő párhuzamos fejlődése dialektikus összefüggésükben szinte napjainkig tart. Bár a vedikus korban az irodalom élete a gazdag törzsfők és királyok környezetében összpontosult, kultikus szerepe következtében a költészet mégis megőrizte még átfogó társadalmi funkcióját. Amikor az i. e. VI. századtól kezdve nagyobb kiterjedésű államok kezdtek alakulni, ezekben az irodalmi műveltségnek már bizonyos megoszlása következett be. Kialakultak elsősorban a vallásos eszmeközpontú irodalmak, mint a buddhista és jaina irodalom, amelyek minden műfajt és költői témát saját szolgálatukba állítottak. Másrészt a királyi udvarokhoz kapcsolódva létrejött egy hősi epika is, amelynek maradandó megfogalmazása a *Mahābhāratā*-ban és a *Rāmāyanā*-ban maradt fenn. Ezek végső koncepciója már a Maurya Birodalom bukásának idejére (i. e. III. sz. vége) esik, ezért bennük a héroikus értékrend már megrendül, háttérbe szorul s egy általánosabb, etikai szemléletnek adja át a helyét. A nagy eposzok nem szakadtak el a társadalom alsóbb rétegeitől, s ezt éppen orális irodalmi életformájuk tette lehetővé, viszont az orális költészet népi műfajai e korszakban már nem jutnak el a királyi udvarokba, vagy ha igen, az írott irodalom szintjéig nem jutnak el. Ebben szerepe van annak is, hogy a „műköltészet” nyelvének szigorú szabályait már az i. e. IV. század folyamán rögzítik, s a költészet esztétikai elméleteit az irodalom külön ága fejti ki.

11.2. Ebben a korban (i. e. IV. sz. vége) kerül India kapcsolatba a görögökkel, s bár önálló világirodalmi zóna marad, kölcsönös ösztönzések a görög és az ind irodalom között jól megfigyelhetők. A görög dráma hatást gyakorol az ind dráma kialakulására, s görög királyok (Menandros) ind irodalmi témává válnak. Ugyanakkor görög nyelvű buddhista irodalom jön létre, amelynek hatása még a hellenisztikus királyi udvarok szellemi életében is érezhető.

12. Az ókori Itália népei már az i. e. VIII. században kapcsolatba kerültek a görög irodalommal. A görög eposz és epikus mitológia ismertté és népszerűvé válik az etruszkoknál. Az írásbeliség szerepe a latinoknál az irodalomban már a IV. században megfigyelhető, azonban az orális költészetnek csak a közösség életében fontos szerepet játszó kultikus műfajait (varázsének stb.) és a legfontosabb történeti eseményeket rögzítik írásban. A primér hősi epikának nem találjuk nyomát: Róma héroikus korszakában (a „királyok kora”) etruszk nemzetségek uralma alatt állott. Viszont Itália-szerte gazdag hagyományai voltak a dráma korai formáinak (phlyakes, Atellana, Fescennini versus). Mégis, amikor a III. században Róma a mediterrán világ egyik vezető, majd a pun háborúk után első hatalmává s egyben fejlett rabszolgatartó állammá válik, a korábbi római műfajok (*elogium* és *sententiae*) mellett a rohamosan jelentkező irodalmi igények kielégítése csak a fejlett görög irodalom alkotásainak, műfajainak és költői formáinak átvételével volt lehetséges.

Rómában a pun háborúk „héroikus” korszakában különös jelentősége volt a hősi eposznak, amely ekkor még közvetlen eszmei funkciót töltött be a társadalomban (Livius Andronicus Odysseia-fordítása, Naevius és Ennius „nemzeti” eposzai), és a drámának mint fontos közösségi funkcióval bíró műfajnak. Az irodalmi élet és ízlés társadalmi megosztottsága már e műfajokkal kapcsolatban élesen jelentkezik. Az irodalom élete egyrészt egyes arisztokrata nemzetségek körében, másrészt a plebeius ízlést is kielégítő színházban összpontosul. A görög irodalom ösztönzése minden területen meghatározó, akár a közvetlen fordítások, átdolgozások, akár a műfaj meghonosításának formájában. A görög irodalmi nyelv és műformák közvetlen hatása alatt formálódik a klasszikus latin irodalmi nyelv, s a görög elemek használata benne különböző stílusfokokozatok megteremtését teszi lehetővé.

12.1. A pun háborúk hősi küzdelmekkel teli korszaka után, amikor Róma sorra elfoglalta a hellenisztikus országok területeit is, a római társadalom eszmei igénye a hellenisztikus görög irodalom felé fordult, ennek műfajait ültették át latinra. Megjelenik a hellenisztikus líra, epyllion, retorika, történetírás, esztétika: a római irodalom ettől kezdve a görög világirodalmi zónával szorosan összefüggő egészet alkot.

A császárság megalakulása az irodalom életformáját is átalakítja. Az irodalom bizonyos mértékben kapcsolatba kerül az uralkodó körével, s annak eszméit juttatja kifejezésre. Így jelenik meg másodlagos funkcióban ismét az eposz műfaja (Vergilius) s az ódaköltészet (Horatius) a római irodalomban, amelynek növekvő önállóságát most már a sajátosan római műfajok (*satira*) is világosan tükrözik. A hellenisztikus irodalomhoz hasonlóan az olvasás mint az irodalom életformája a római irodalmi életben is egyre jelentősebb szerepet játszik.

12.2. A császárkorban (I–V. sz.) a Római Birodalom egyetlen hatalmas világirodalmi zónába fogta össze a latin és a görög irodalmat s mindazon népek irodalmait, amelyek keretei között éltek. A latin irodalom ismerete és művelése hatalmas területre terjedt ki, de egyre nagyobb súllyal jutottak szóhoz benne a nem római származású írók is. A vezető szerepet a zónában a latin nyelvű irodalom játssza, s a császárság és a római társadalom nyújtja az irodalom eszmei mozgatóerejét. Míg az I. században a császárság és a római társadalom új szerkezetének problémái tükröződnek kritikailag az irodalomban (Petrónius, Seneca, Lucanus, **Martialis**, Tacitus egyrészt, Suetonius, Plinius-másrészt), a II. századtól kezdve az irodalom fő eszmei polaritását egyrészt az itáliai és a provinciális

társadalom ellentmondásos fejlődése, másrészt kereszténység és pogányság ellentéte határozza meg, s ezt csak az V. században váltja fel ismét a társadalmi ellentmondások és rómaiság–barbárság ellentéteinek tükröződése.

12.3. A latin irodalom mellett a görög bizonyos mértékben háttérbe szorul, de önállóságát sok tekintetben megőrzi s új műfajokkal is gyarapodik (pl. Plutarchos és Lukianos munkásságában). A keleti hatások egyre jobban érvényre jutnak, nagy népszerűségnek örvend a regényirodalom. A IV. századtól megerősödő „nemzeti” tendenciák a zónában új irodalmi nyelveket, írásbeliségeket és irodalmakat teremtenek (szír, kopt, örmény), amelyek gyors fejlődésnek indulnak.

13. A mediterrán világirodalmi zónával számos ponton érintkezik az iráni világirodalmi zóna (I–VI. sz.). Közös vonásuk, hogy mindkettő különböző írásbeliségű és nyelvű irodalmakat foglal magába. Lényeges különbség azonban a kettő között, hogy az iráni zónában a görög, szír, újhéber, arameus, mandeus, manicheus (perzsa, párthus, szogd stb.) irodalmak fejlett írásbelisége mellett a párthus és perzsa irodalom fő életformája – a zoroasztrikus irodalomtól eltekintve – a szóbeliség marad.

A párthus királyi és főúri udvarokban a görög dráma mellett eleven hősi epika virágzik, amelyet az énekesek (*gōsān*) rendje tart fenn, s a Sāsānidák alatt (224–652) ebből a gazdag epikus hagyományból a *Xvādāy-nāmag* („Királyok könyve”) nagy kompozíciója jön létre. Az epika orális életformáját mutatja, hogy csak a korszak vége felé jegyzik le az eposzok egy részét, míg az ugyancsak virágzó lírának alig maradt valami nyoma. Az orális epikának sajátos írott irodalmi vetülete a sāsānida kor elején megjelenő királyi *res gestae*, amelynek költői eszközei világosan az epikus költészetre utalnak.

Az óiráni vallásos költészet mint az Avesztában egyesített szent irodalom e korban tovább él, sőt középperzsára is lefordítják. E mellett virágzik a regényirodalom és a tanító költészet (*Kārnāmag i Ardašir i Pābagān, andarz*-irodalom). Utóbbi számos ösztönzést kap az ind irodalomtól, többek közt lefordítják a Pañcatantrát középperzsára, s ennek szír fordítása (Kalilag wa Damnag) azután tovább közvetíti nyugat felé e művet.

14. Az iráni zónával e korszakban (i. sz. I–VI. sz.) szoros kapcsolatban áll az ind világirodalmi zóna. Utóbbi szintén az irodalmi nyelvek sokfélesége jellemzi, azonban ezek nagyrészt közös eredetűek és szorosan összefüggnek egymással. A vedikus és epikus szanszkrit nyelvű irodalom mellett a beszélt indiai nyelvekből fejlődött új irodalmi nyelveken (prákrit) gazdag irodalom jön létre, amely hatással van a szanszkrit nyelvű irodalomra is. Számos prákrit nyelvű művet lefordítanak, vagy átdolgoznak szanszkritra, s a szanszkrit drámában az írók az alacsonyabb kasztokhoz tartozó személyeket prákrit nyelven beszéltetik.

E korban a szanszkrit irodalmi nyelv – részben a prákrit hatása alatt – tovább fejlődik, s a IV–VI. századokban eléri művészi fejlődésének tetőpontját. Az ind királyi udvarokban részben prákrit, főleg azonban gazdag szanszkrit nyelvű műköltészet virágzik (dráma, regény, tanító irodalom, novella, mesegyűjtemények, kiséposz, szerelmi és gnómi-kus líra – Kālidása, Amaru, Daṇḍin, Bāna stb.), amely most már elszakad a népi orális költészettől. Ugyanakkor a prákrit nyelvű irodalmak sokat merítenek az orális költészetből, a líra legkorábbi gyűjteménye (Hāla: Satta sai) szinte népköltési gyűjteménynek hat.

A buddhista és jaina irodalom virágkorát éli, s nemcsak vallásos műfajokat foglal magába, hanem kiterjed a profán műfajokra is, amelyeket szintén szolgálatába állít. E korban indul fejlődésnek Dél-Indiában a dravida irodalom is. Egészen vége az irodalom élet-

formája mind társadalmi, mind nyelvi, mind világnézeti szempontból rendkívül megosztott, s az irodalomnak a királyi udvarokon kívül is számos központja létesül (egyetek, buddhista kolostorok).

14.1. Az ind világirodalmi zóna hatása kiterjed Hátsó-Indiára és Indonéziára, Kelet-Íránra és Közép-Ázsiára is. Kelet-Íránban és Közép-Ázsiában főleg a buddhista irodalom hatása érvényesül, s így a szogd, szaka és tokhár irodalom e korban szorosan összefügg az ind világirodalmi zónával. Közép-Ázsián keresztül az ind buddhista irodalom termékei eljutnak az I. századtól kezdve Kínába is, számos buddhista művet lefordítanak kínaira, s így kapcsolat létesül az ind világirodalmi zóna és e korszak (I–VI. sz.) negyedik önálló irodalmi zónája, a kínai között is.

15. A kínai írásbeliség a Sang-Jin korban (i. e. XVI–XI. sz.) kezdődik, azonban csak a Csou-korban (i. e. XI–III. sz.) válik az irodalom lényeges közegévé. A korai idők orális költészetére még következtetni is nehéz, mert a Csin Si Huang-ti korában végrehajtott „írásreform”, amely az irodalom és tudomány nyelvi közegét, a klasszikus kínai nyelvet megteremtette, az előzmények nyomait szinte teljesen eltüntette. Ettől kezdve a kínai irodalom egyik fő jellemvonása az „ázsiai” állam kulturális monopóliuma, amely a Han-korban tudatos filológiai tevékenységgel minden korábbi írott hagyományt összegyűjtött, helyreállított és rendszerezett.

15.1. A Csou-kor irodalmában a történeti és filozófia művek képviselik az uralkodó osztály történelemszemléletét és ideológiáját, a Si-king („Dalok könyve”), a lírai (jórészt funkcionális) műfajok gyűjteménye (népdalok, kis ünnepi énekek, nagy ünnepi énekek, himnuszok), egyesíti magában az udvari líra és a népi líra termékeit, míg Csü Juan költészetében a tudatos költő egyéniség teremti meg az elégia műfaját.

15.2. Az udvari irodalom és a népi orális költészet képviselik az irodalom életformáit a Han-korban (i. e. 206–i. sz. 220) is, amelyben már irodalmi rangú művekkel jelentkezik a történelem és filozófia, de kiteljesedik az udvari líra is (a Vej-ház udvarában). Mellette a népi orális költészet gyűjteményét valósította meg a Jo-fu („Zenepalota”).

15.3. A Hat Dinasztia kora (i. sz. III–VI. sz.) az ókori kínai irodalom leggazdagabb kifejlésének korszaka. Az állami egység hiánya sok tekintetben felszabadítja a lírát, amelyben a költők egyéni vagy szűkebb világának mondanivalója most árnyaltabban jut kifejezésre (a „Bambusz-liget” hét bölcse, a Déli és Északi Dinasztiai költői). Kimagasló alkotásokat hoz létre a filozófiai és esztétikai irodalom.

15.4. Ezzel az ókor végéig a négy nagy világirodalmi zóna közül háromban létrejön az irodalom esztétikai elmélete, ami világosan mutatja, hogy tudatossá vált az irodalom esztétikai funkciója. Az egyéniségnek nagyobb teret engedő görög és ind irodalomban ez korábban megy végbe, míg az iráni zónában létrejöttét egyelőre nem tudjuk kimutatni, bár egy bizonyos esztétikai értékrend ott is kialakulhatott. Hogy ebből nem fejlődött esztétikai elmélet és esztétikai irodalom, az nyilvánvalóan összefügg az irodalom nagyrészt orális életformájával ebben a zónában.